

Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích

Lenka Odehnalová

MASARYKOVA
UNIVERZITA

#523

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích

Lenka Odehnalová

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2023

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Odehnalová, Lenka, 1986-

Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích / Lenka Odehnalová. – Vydání první, elektronické. – Brno : Masarykova univerzita, 2023. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 2787-9291 ; 523) Anglické resumé

Obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy a rejstříky

ISBN 978-80-280-0214-5 (online ; pdf)

* 821.161.1 * 82-94 * 82.0 * 82-1/-9 * 7.04 * 82:316.3 * 82.07 * (470+571) * (437.3) * (437.6) * (048.8)

– Dostojevskij, Fedor Michajlovič, 1821-1881. Dnevnik pisatelja

– ruská literatura – 19. století

– deníky – Rusko – 19. století

– genologie

– literární žánry

– náměty, témata a motivy

– literatura a společnost – Rusko – 19. století

– interpretace a přijetí literárního díla – Česko

– interpretace a přijetí literárního díla – Slovensko

– monografie

821.161.1.09 - Ruská literatura (o ní) [11]

Recenzovali: prof. Mgr. Natália Muránska, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)
doc. Giuseppe Maiello, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)

Na obálce využity motivy fotografie a kreseb z děl F. M. Dostojevského: *Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky 1876.jpg* [fotografie]. [online foto]. [cit. 24. 1. 2023]. Dostupné z: https://ru.wikipedia.org/wiki/Библиография_Фёдора_Достоевского. Licencováno pod CC-BY-SA, licenční podmínky dostupné z: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.cs>. Marshall, C.: Fyodor Dostoevsky Draws Elaborate Doodles In His Manuscripts. *Open Culture* [online], 2014, January 17th. [cit. 24. 1. 2023]. Dostupné z: <https://cdn8.openculture.com/wp-content/uploads/2014/01/DostoevskyDoodles1.png>.

© 2023 Masarykova univerzita, Lenka Odehnalová

ISBN 978-80-280-0214-5

ISBN 978-80-280-0213-8 (brožováno)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0214-2023>

Obsah

1 ÚVOD	9
2 METODOLOGIE	12
2.1 Dominantní metody a přístupy	13
2.2 Jiné metody a přístupy	15
3 STAV POZNÁNÍ	17
4 POETIKA DOSTOJEVSKÉHO <i>DENÍKU SPISOVATELE</i>	20
4.1 In margine žánru deníku	21
4.1.1 Žánrové specifikum a typologie deníků	25
4.1.2 Tradice žánru deníku	29
4.2 <i>Deník spisovatele</i> v kontextu života a tvorby F. M. Dostojevského	30
4.3 <i>Deník spisovatele</i> ve své době	37
4.4 <i>Deník spisovatele</i> zblízka	44
4.4.1 O čem vypovídá název díla	44
4.4.2 Začátky a konce anebo K poetice incipitů a explicitů	48
4.4.3 Kategorie času, prostoru a otázka syžetu	55
5 DOSTOJEVSKÉHO <i>DENÍK SPISOVATELE</i> JAKO MOZAIKA LITERÁRNÍCH ŽÁNŘŮ	58
5.1 Přítomnost pomezních autobiografických žánrů v Dostojevského tvorbě	59
5.1.1 Po stopách deníku v tvorbě F. M. Dostojevského	65
5.2 Specifikum literárních žánrů v <i>Deníku spisovatele</i>	66
5.2.1 Střední epika s rysy fantastiky	66
5.2.2 Poetika eseje	69
5.2.3 Žánrové specifikum memoárů	71
5.2.4 Poetika dopisu	85
5.2.5 Žánrové specifikum kritických statí a Dostojevského přístup k literární tvorbě	89
6 REFLEXE SPOLEČENSKO-POLITICKÝCH A OSOBNÍCH TÉMAT NA STRÁNKÁCH <i>DENÍKU SPISOVATELE</i>	97
6.1 Rusko a Západ z perspektivy F. M. Dostojevského	98
6.1.1 Dostojevskij a „západní Evropa“	101
6.1.2 Zimní poznámky o západní civilizaci a evropské téma	105
6.1.3 Rusko versus Západ na stránkách <i>Deníku spisovatele</i>	107

6.1.4	<i>Zimní poznámky o letních dojmech jako pretext k Deníku spisovatele</i>	110
6.2	Obraz Petěrburgu a Dostojevského <i>Deník spisovatele</i>	111
6.2.1	Dostojevskij v Petěrburgu a Petěrburg v Dostojevském	112
6.2.2	Petěrburg a <i>Deník spisovatele</i>	115
6.2.3	Petěrburg a otázka literárního žánru	117
6.3	Postavy dětí a podoba dětství v <i>Deníku spisovatele</i>	119
7	DENÍK SPISOVATELE JAKO MOZAIKA MOTIVŮ	124
7.1	Motivy žvlů	126
7.2	Motiv tzv. nahodilé rodiny	130
7.2.1	Rodina a štěstí v pojetí Dostojevského	131
7.2.2	Motiv tzv. nahodilé rodiny	134
7.2.3	Motiv nahodilé rodiny z perspektivy žánru	135
7.3	Motiv snu	137
7.3.1	Sen a snění v perspektivě času	137
7.3.2	Sny a <i>Deník spisovatele</i>	139
7.3.3	Typologie a funkce snů	143
8	RECEPCE DENÍKU SPISOVATELE V ČESKÉM A SLOVENSKÉM PROSTŘEDÍ	145
8.1	Otázky recepce <i>Deníku spisovatele</i> v našich zemích	145
8.1.1	Dosavadní výzkum recepce tvorby F. M. Dostojevského	146
8.1.2	Periodizace a mezníky recepce <i>Deníku spisovatele</i>	152
8.2	Překlady a výbory	154
8.2.1	<i>Deník spisovatele</i> v českých překladech	154
8.2.2	Výbory z <i>Deníku spisovatele</i>	158
8.2.3	<i>Deník spisovatele</i> a jeho slovenská podoba	161
8.3	<i>Deník spisovatele</i> v kritické literatuře	164
8.3.1	Kritické ohlasy v českém prostředí	164
8.3.2	Slovenský ohlas <i>Deníku spisovatele</i>	169
9	ZÁVĚR	172
	SUMMARY	176
	BIBLIOGRAFIE	179
	SEZNAM OBRÁZKŮ	194

JMENNÝ REJSTŘÍK.....	195
VĚCNÝ REJSTŘÍK.....	200
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	205

1 ÚVOD

V kontextu ruské literatury 19. století zaujímá osobnost Fjodora Michajloviče Dostojevského (1821–1881) výjimečné místo. Díky rozmanitosti a filozofickému podtextu byla jeho tvorba interpretována z mnoha aspektů: religiózního, etického, estetického, sociálního, antropologického a antropocentrického, žánrového a dalších. Sám spisovatel byl označován různými atributy: krutým talentem¹ se stal pro dobového kritika N. K. Michajlovského, zastáncem ponížených a uražených² byl pro dalšího z literárních kritiků N. A. Dobroljubova, prorokem ruské revoluce³ pro básníka a jednoho z teoretiků ruského symbolismu D. S. Merežkovského, nejrealističtějším z realistických spisovatelů nebo autobiografickým spisovatelem⁴ například pro literárního vědce B. Bursova.

Ke spisovateli, jehož osud zasáhla náhlá smrt matky, nevyjasněná smrt otce, nucené práce, vážná nemoc a dluhy, lidé vzdálení, ale i blízcí častokrát vůči němu projevovali ambivalenci. Byl milován i nenáviděn, uznáván i zatracován. Jeho těžký život a tvorba v neklidu se nedala srovnávat se životem například L. N. Tolstého nebo I. S. Turgeněva, již byli šlechtického původu a za svá díla dostávali mnohdy dvojnásobnou nebo až trojnásobnou odměnu, než jakou za své dílo mohl získat

1 Jeden z představitelů tzv. narodnické kritiky (rus. народническая критика) N. K. Michajlovskij pojmenoval svoji kritickou stať o Dostojevském *Krutý talent* (rus. orig. *Жестокый талант*), protože v jeho tvorbě byla zobrazována a podle Michajlovského i zdůrazňována lidská utrpení.

2 N. A. Dobroljubov nazval Dostojevského zastáncem ponížených a uražených, označení pochází z Dobroljubovovy kritické stať *Zakřiknutí lidé* (rus. orig. *Забитые люди*).

3 Pro D. S. Merežkovského byl Dostojevskij prorokem ruské revoluce, o čemž pojednává jeho kritická stať se stejnojmenným názvem (rus. orig. *Пророк русской революции*).

4 BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 235.

Dostojevskij.⁵ Na druhou stranu, bez uvedených zkušeností a prožitků – nemoci, ztrát, životních proher a pádů, by Dostojevskij zřejmě nebyl Dostojevským, kterého známe na základě jeho dodnes aktuální tvorby.

V Dostojevského tvorbě nás oslovuje koncepce člověka, jejíž podstatou je vnímání člověka jako tajemství: „*Человек есть тайна. Ее надо разгадать, и ежели будешь ее разгадывать всю жизнь, то не говори, что потерял время; я занимался этой тайной, ибо хочу быть человеком.*“⁶ Spisovatele zajímalo, odkud člověk pochází a kam směřuje, jeho vzestupy i pády, počátky i konce. Dostojevského hledačství, schopnost najít i v tom nejhorším člověku dobrou, lidskou stránku; a naděje zaznívající v závěru literárních děl čtenáře stále fascinuje, proto tvorba Dostojevského byla, je a bude trvale podnětná, nadčasová.

Při zmínění Dostojevského jména se čtenáři mnohdy vybaví nejslavnější spisovatelovy romány, jimiž jsou nepochybně *Zločin a trest*, *Idiot* či *Bratři Karamazovovi*. Jen málokdo si však představí žánrově jiné dílo než román, a to například povídky *Román v devíti dopisech*, *Mužik Marej*, *Krokodýl*, *Bobek* a další; nebo dílo vícežánrové, jakým je *Deník spisovatele*. Svým charakterem *Deník* za Dostojevského romány v ničem nezaostává, právě naopak; je možné jistě tvrdit, že je z hlediska žánru přesahuje. Bohužel, ve srovnání s ostatní tvorbou Dostojevského, *Deník spisovatele* stále zůstává stranou zájmu literárních vědců i čtenářů.

Monografie s názvem *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích* je zaměřena na Dostojevského pozdní dílo *Deník spisovatele*, jež je pro svou jedinečnost a neopakovatelnost dílem *par excellence*. Kniha vzniká v českém odborném prostředí a vyplňuje mezeru, která se objevila v dosavadních výzkumech Dostojevského tvorby častokrát jednostranně zaměřených na beletrii a opomíjejících *Deník spisovatele* jako celek. V něm však mají své pevné místo nejen žánry umělecké, ale i ty, které se nacházejí blíže k věcné literatuře. O tom, že témata související s osobností a Dostojevského tvorbou jsou v dnešní době pořád aktuální, svědčí také fakt, že v roce 2021 uplynulo 200 let od spisovatelova narození a 140 let od jeho náhlé smrti. Navíc v 21. století, kdy je kladen důraz na výpověď a autenticitu, se žánr deníku rozvíjí v žánrových typech, jejichž charakter byl nepochybně poznamenán i *Deníkem spisovatele* F. M. Dostojevského.

Obsah knihy tvoří zkoumání Dostojevského *Deníku spisovatele* ze čtyř aspektů – tematického, žánrového a z aspektů motivů a recepce. Kniha se skládá celkově ze sedmi kapitol. První dvě kapitoly představují úvod do problematiky, zdůvodňují přístup k Dostojevskému dílu *Deník spisovatele* (kapitola *Metodologie*) a reflektují použitou sekundární literaturu (kapitola *Stav poznání*).

5 Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 121–122.

6 Citace pochází z dopisu F. M. Dostojevského adresovaného staršímu bratru Michailovi 16. srpna 1839. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Письма 1832–1859*. Ленинград: Наука, 1985, s. 63.

Na teoretickou stránku žánru deníku a na stránku poetologickou Dostojevského *Deníku* je zaměřena kapitola *Poetika Dostojevského Deníku spisovatele*. Odpovíme na otázku, jaké místo zaujímá deník v systematické autobiografických žánrů a jaké jsou základní rysy neboli atributy jeho žánrového typu – tzv. spisovatelského deníku; a zdali je žánr deníku propojen i s jinými literárními žánry. *Deník spisovatele* bude uveden do období 70. a počátku 80. let 19. století, na jehož pozadí vzniká, a rovněž do kontextu spisovatelova života a tvorby.

Kapitola *Deník spisovatele jako mozaika literárních žánrů* definuje žánrové specifikum *Deníku spisovatele* a tím rovněž Dostojevského přínos v oblasti autobiografických žánrů. V centru zájmu budou literární žánry, které Dostojevskij do *Deníku spisovatele* vložil, přičemž se zaměřením na umělecké žánry (střední epika s fantastickými rysy), tzv. pomezí žánry (esej, dopis, memoáry) a žánry věcné literatury (kritická stať).

O třech stěžejních tématech z *Deníku spisovatele*, jimiž jsou problematika vztahu Ruska a Západu, obraz Petěrburgu a obraz dětí a dětství pojednává kapitola *Reflexe společensko-politických a osobních témat na stránkách Deníku spisovatele*. Zvláštní pozornost je věnována esejistickým dílům *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Petrohradské snění ve verších a próze*, které z hlediska zkoumaných témat považujeme za pretext *Deníku spisovatele*. O motivech bude pojednávat kapitola *Mozaika motivů v Deníku spisovatele*, jež sleduje genezi motivu tzv. nahodilé rodiny, motivů živlů a motivu snu v komparaci s ostatní tvorbou F. M. Dostojevského.

Závěrečná kapitola s názvem *Recepce Deníku spisovatele v českém a slovenském prostředí* dokresluje čtenářům pohled na zkoumané dílo zmapováním recepce v našich zemích prostřednictvím překladů, ohlasů a kritické literatury. Pohled na Dostojevského *Deník spisovatele* prostřednictvím zvolených aspektů (tematického, žánrového, z aspektů motivů a recepce) se jeví uceleným a vhodným dle zkoumání tohoto specifického a nesmírně podnětného díla.

2 METODOLOGIE

Druhá kapitola textu se věnuje metodám, aspektům a přístupům, které budeme využívat, z nichž dominovat budou genologický přístup, komparativní metoda a holistický přístup. Jelikož se z hlediska literárního žánru jedná o deník, stranou nezůstane ani psychologický přístup, biografická metoda a antropologický přístup. Dominantní metody a přístupy budou přítomny v každé kapitole, využití ostatních metod a přístupů dokresluje její celkový obraz.

V textu jsou využity tzv. měkčí metody nebo přístupy¹ – biografická metoda, psychologický a antropologický přístup. Dominantním přístupem se stává genologický přístup. Naskytá se otázka, proč právě tento. Přístup k Dostojevského *Deníku spisovatele* z hlediska žánru je tím přístupem, který umožní zkoumat *Deník spisovatele* jako celek. Genologický přístup má potenciál obsáhnout jednotlivá partikulární zaměření, a proto se v souvislosti se zkoumáním Dostojevského díla jeví jako nejvhodnější; v dané souvislosti může být nazván univerzálním.

Při zkoumání součástí Dostojevského *Deníku spisovatele* je zohledněno pojetí díla jako celku, tzv. holistický přístup: na proměny deníkového žánru je nahlíženo prostřednictvím komparativní metody, přičemž při srovnávání směřujeme od *Deníku spisovatele* k ostatní tvorbě F. M. Dostojevského, ruské literatury a dalším slovanským literaturám.

Uvedené metody a přístupy se v textu častokrát prolínají, například genologický přístup a komparativní metoda, genologický a psychologický přístup nebo přístup psychologický a antropologický.

1 Rozdělení literárněvědných metod na tzv. měkčí a tvrdé metody vychází z práce Iva Pospíšila s názvem *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty)*. Blíže viz POSPÍŠIL, I.: *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2010, s. 13.

2.1 Dominantní metody a přístupy

Genologický přístup je v textu považován za dominující. Terminologie vychází z monografií I. Pospíšila – *Rozpětí žánru* (1992), *Genologie a proměny literatury* (1998), *Studie o literárních směrech a žánrech* (2004), *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu* (spoluautor L. Pavera, 2003) a dalších². Při zkoumání žánru deníku vycházíme z prací, jež se autobiografickou prózou zabývají obecně, například *Поэтика автобиографической прозы* (2002) N. A. Nikolinové nebo *Autobiograficzny trójkąt Świadectwo, wyznanie i wyzwanie* (2014) M. Czermińskiej a další.

Současně je pozornost zaměřena, jak je deník v různém literárněvědném prostředí definován s poukázáním na terminologické rozdíly v českém, slovenském, ruském a polském prostředí; dále na žánrová specifika deníku, jeho vymezení a ohraničení od jednotlivých autobiografických žánrů – memoárů, deníků, zápisků, dopisů a autobiografických románů.

V centru zájmu se nachází deník, který je možné také řadit k pomezím literárním žánrům; jeho osobitost spočívá v tom, že se v něm snoubí literárnost s neliterárností, a nachází se tak na rozhraní mezi krásnou a věcnou literaturou. Převládající umělecké prostředky, obraznost, lyrizace, expresivnost či emocionalita výrazu posouvají deník více k beletrii, i když se však dominantou stanou publicistické prvky, dokumentárnost, kontext doby, tyto atributy ho přibližují k věcné literatuře. Kromě toho zvláštností je, že deník nemusí být fixován na prózu, ale můžeme mluvit i o tzv. poetickém neboli básnickém deníku.

Žánr deníku se v ruské literatuře začal rozvíjet společně s cestopisem na konci 18. století. S nástupem sentimentalismu, kdy se do popředí dostává důraz na vnitřní svět člověka, vzniká epistolární cestopis N. M. Karamzina *Dopisy ruského cestovatele* (1791), klíčové dílo v genezi nejen ruského románu, ale i žánru deníku. V 19. století se významným mezníkem v genezi žánru deníku stalo dílo A. I. Gercena *O tom, co bylo* (1852–1867), jímž se F. M. Dostojevskij ve svém *Deníku spisovatele* (1873–1874, 1876–1877, 1880, 1881) inspiroval. Deník si však psali i další spisovatelé tzv. zlatého věku – V. K. Kjučelbeker, V. F. Odojevskij, L. N. Tolstoj aj.

Přesto je možné deníky považovat za fenomén začátku 20. století. Pod vlivem společenských změn (první světová válka, revoluční události v Rusku, totalitní režim 20. a 30. let 20. století) dochází k první vlně ruské emigrace. Zejména žánr deníku se tak stal oblíbeným žánrem spisovatelů žijících v emigraci, objevují se například *Petrohradské deníky* (1921–1929) Z. N. Gippiusové, *Proklaté dny* (1925) I. Bunina, deníkové zápisky B. Poplavského, B. Zajceva aj. Deníky spisovatelů, kteří v Rusku naopak zůstali, demonstují život v totalitním režimu, například

² Například soubory studií Libora Pavery a kolektivu autorů *Stabilita a labilita žánrů* (2005), *Žánr ponorná řeka* (2009).

2 Metodologie

Deníky Mistra a Markétky M. Bulgakova a jeho manželky Jeleny Sergejevny, deníkové zápisky M. Prišvina aj.

Prostřednictvím komparativní metody je zkoumán *Deník spisovatele* v kontextu ostatní Dostojevského tvorby, dále ruské literatury a jiných slovanských literatur. V kapitole s názvem *Deník spisovatele jako mozaika literárních žánrů* jsou srovnány literární žánry umístěné v *Deníku spisovatele* ve srovnání s ostatní tvorbou Dostojevského. Současně je pozornost věnována specifikům literárních žánrů, které si Dostojevskij volil již v dřívější tvorbě a následně je rozvíjel v *Deníku spisovatele*, například žánr črty, povídky, eseje nebo fejetonu. Očekáváme, že najdeme prvky společné i rozdílné, ale také posuny v poetice autora.

Mezi dominující metody a přístupy patří i holistický přístup. Již Aristoteles ve své *Metafyzice* tvrdil, že celek má větší hodnotu než jen souhrn jeho dílčích částí, Dostojevského *Deník spisovatele* představuje z hlediska struktury jedinečný celek – dílo složeno z různorodých částí žánrově se pohybujících na pomezí umělecké a věcné literatury. Paradoxem však je, že dílčí části *Deníku spisovatele* se staly známějšími než celek samotný. Proč tomu tak bylo? Vybrané součásti *Deníku spisovatele* (črty, povídky, novely) sám Dostojevskij publikoval časopisecky³ nebo se staly součástí různých tematicky zaměřených výborů v Rusku⁴ i za jeho hranicemi. Vyznačují se vyšší mírou svébytností, tj. existují tedy samy o sobě, aniž by si k základní interpretaci vyžadovaly kontext *Deníku spisovatele*. Na druhou stranu, jiné dílčí části *Deníku spisovatele* (zejména eseje, soudní přelíčení) fungují jen v *Deníku*, což je podmíněno jejich tematickou návazností a vnitřním propojením.

Zjištěné tvrzení však platí především pro české a slovenské prostředí. V důsledku délky *Deníku spisovatele* a časového rozpětí jeho vydávání proto zůstaly v povědomí čtenářů povídky *Bobek*, *Mužik Marej*, novely *Plachá* a *Sen směšného člověka*, které se staly součástí dílčích tematických výborů vznikajících v českém prostředí již na počátku 20. století.

Jak již bylo výše uvedeno, jednotlivé kapitoly se věnují *Deníku spisovatele* ze čtyř aspektů – žánru, témat, motivů a recepce, nicméně stále budeme mít před sebou *Deník spisovatele* jako celek, umělecké dílo mající estetickou hodnotu a funkci. I když se v některých částech nachází blíže věcné literatuře, jedná se o umělecké dílo, jehož autorem byl spisovatel. Holistické nahlížení na *Deník spisovatele* bude nejvíce patrné v kapitole *Dostojevského Deník spisovatele jako mozaika žánrů*, v níž je možné pozorovat otisk Dostojevského v „morfologii“ *Deníku spisovatele*.

3 Například v časopisu *Občan* (rus. orig. *Гражданин*), jehož redaktorem byl F. M. Dostojevskij v letech 1873–1874.

4 Uvedme například dvě povídky z *Deníku spisovatele* – *Mužik Marej* a *Chlapec u Kristova vánočního stromku*, které vešly do výboru s názvem *Детям*. Blíže viz ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Детям*. Москва: Детская литература, 2010. 256 s. ISBN 978-5-08-004526-4.

2.2 Jiné metody a přístupy

V ruském literárněvědném myšlení se zaměření na psychologii postavy nebo samotné tvůrčí osobnosti objevuje již ke konci 19. století. Přibližně od 20. let 20. století psychologický přístup uplatňovali Lydija Ginzburgová, Lev Vygotskij a další. Ginzburgová zkoumala koncepci osobnosti spisovatele v autobiografické próze, memoárech, ale i v deníkových zápiscích. V naší práci budeme proto vycházet z její monografie *Былое и думы Герцена* (1957) a *Psychologická próza* (rus. orig. *О психологической прозе*, 1971, čes. 1982)⁵. Z prací Lva Vygotského je podnětná jeho *Psychologie umění* (rus. orig. *Психология искусства*, 1925, čes. 1981), jelikož v ní na základě analýzy různých literárních žánrů autor odhaluje zákonitosti psychologického působení uměleckého díla.

Z psychologického hlediska je žánr deníku průnikem do hlubin autorovy duše, je možné jej proto považovat za nejsubjektivnější z autobiografických žánrů. Zrcadlí se v něm charakter autora, osudy lidí jemu blízkých i jeho vlastní. Dostojevského *Deník spisovatele* je specifický. Snoubí se v něm objektivní realita a subjektivní pohled, tato subjektivita se projevuje v dojmovosti, která se stala, jak spisovatel uvádí v korespondenci, jeho hlavní intencí, proč svůj *Deník* vůbec začal psát.

V textu má své místo také antropologický přístup, protože na základě vymezených aspektů je zkoumáno literární dílo, jež je výsledkem tvůrčí aktivity spisovatele – člověka. O literatuře jako lidském fenoménu psal již francouzský filozof Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955), později z interpretace literárního díla jako aktivity člověka o člověku a pro člověka vychází tzv. esteticko-antropologická koncepce umění a literatury nitranského profesora Andreje Červeňáka (1932–2012), jenž v této souvislosti uvedl následující: „*Literatúru tvorí človek, ľudia. Sú jedinou bytosťou v doteraz poznanom Vsesvete, ktorá tvorbou mení seba a svet. Všetko, čo existuje, nad prírodou, nosí pečať človeka – je antropické, resp. antropologické. Platí to aj o umení a literatúre, dokonca aj o vede [...]*“⁶.

Dostojevského *Deník spisovatele* je možné řadit k žánrovému typu tzv. spisovatelského deníku, tj. deníku, který vzniká s publikačním záměrem, právě proto v něm důležitou roli hraje stylizace. Tento žánrový typ je předurčen čtenářskému publiku, a to v případě Dostojevského *Deníku spisovatele* znamená, že na jeho stránkách dochází ke komunikaci mezi spisovatelem a čtenáři, čímž je antropologický přístup umocněn daleko více. Samotný kontakt se čtenářem se v *Deníku spisovatele* uskutečňuje formou oslovení, vysvětlení nebo například omluvy.

5 Zmiňovaná monografie *Psychologická próza* z roku 1971 představuje stěžejní práci Lydie Ginzburgové (1902–1990), v níž je pozornost věnována i deníkovým zápiskům A. I. Gercena nebo L. N. Tolstého.

6 ČERVEŇÁK, A.: *Esteticko-antropologická koncepcia (alebo partikularita versus univerzalita, resp. Estetická „teória všetkého“)*. In: *Esteticko-antropologická koncepcia literatúry a Andrej Červeňák*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008, s. 267.

2 Metodologie

Dílo *Deník spisovatele* je dále zkoumáno i s ohledem na spisovatelovy životní osudy. Dostojevskij pracoval na *Deníku spisovatele* v posledních letech života, v období, kdy již žil spořádaným rodinným životem. V díle vypovídá o lidech, o sobě i o době, ve které žil a tvořil. I když se jeho *Deník spisovatele* čtenářům líbil, v tisku byl však hodnocen ambivalentně až negativně. Někteří si dokonce mysleli, že Dostojevskij ztratil inspiraci a už neumí napsat nic nového, a proto se věnuje publicistice a literární kritice.⁷

Použitá biografická metoda umožní *Deník spisovatele* jakožto zkoumané dílo vnímat v kontextu života F. M. Dostojevského, sledovat propojení stěžejních témat a motivů s osobností spisovatele. Zmínit je tak nutné biografické práce L. Grossmana, J. Selezněva, L. Saraskinové, I. Volgina, V. Terrace a dalších, souborné biografické dílo *Летописи жизни и творчества Достоевского*, memoáry Dostojevského rodinných příslušníků – manželky A. G. Dostojevské, dcery L. F. Dostojevské, přátel, vrstevníků a dalších.

⁷ V této souvislosti lze zmínit dopis Ch. D. Alčevské z roku 1876, která v něm vyslovila názor, že se Dostojevskij ve svém *Deníku spisovatele* proměňuje na drobné. Blíže viz ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать девятый. Книга вторая. Письма 1875–1877*. Ленинград: Наука, 1986, s. 77.

3 STAV POZNÁNÍ

O Dostojevském vznikalo a stále vzniká velké množství literárněkritické literatury reflektující osobnost a tvorbu spisovatele z různých aspektů: náboženského (K. N. Leontjev, N. O. Losskij, S. I. Gessen, R. Guardini, J. Popović aj.), filozofického (L. Saraskinová, V. A. Tunimanov, P. M. Bicilli aj.), sociologického (V. F. Pereverzev, V. Jermilov, R. Parolek aj.), psychologického (S. Freud, J. Neufeld aj.), antropologického (B. Bursov, V. Vetlovská, A. Červeňák aj.) nebo biografického (L. Grossman, J. Seleznev, I. Volgin, V. Terras aj.), žánrového (M. Bachtin, P. J. Fokin, G. S. Morson aj.). Ve srovnání s Dostojevského románovou tvorbou je možné říci, že *Deníku spisovatele* byla a je věnována mnohem menší pozornost. Jedním z prvních, kdo se zabýval zejména tímto Dostojevského dílem, byl už ve 20. letech 20. století V. A. Sidorov, v 60. letech se objevuje první práce V. A. Tunimanova, v 70. letech vychází monografie L. M. Rozenbljumové, o něco později G. S. Morsona, řada studií P. J. Fokina, v současnosti se Dostojevského *Deníku spisovatele* věnují například I. Volgin, J. A. Polocká, R. N. Poddubná, I. I. Agajevová, N. A. Tarasovová a další.

O Dostojevského *Deníku spisovatele* převažují studie, monografie je možné spočítat na prstech obou rukou (sic!). V ruském prostředí je možné nalézt celkem šest, v USA pouze jednu. V roce 1965 byla publikována disertační práce V. A. Tunimanova *Художественные произведения в Дневнике писателя Ф. М. Достоевского*, v níž se kromě tradice deníkového žánru a struktury *Deníku spisovatele* autor zaměřuje na malou neboli tzv. drobnou epiku (termín J. Hrabáka). V 80. letech 20. století se objevuje monografie L. M. Rozenbljumové *Творческие дневники Достоевского* (1981)¹, jedná se o první monografii o *Deníku spisovatele* publikovanou v ruském

1 Viz РОЗЕНБЛЮМ, Л. М.: *Творческие дневники Достоевского*. Ленинград: Наука, 1981, 368 s.

prostředí. O něco později vychází monografie I. Volgina² *Достоевский-журналист. Дневник писателя и русская общественность* (1982)³. Zatímco Volgin vnímá Dostojevského *Deník* jako dílo publicistické, Rozenbljumová zkoumá osobitosti autorovy poetiky a zaměřuje se na formování jeho idejí a filozofických a estetických myšlenek. Z novějších prací je vhodné zmínit monografii V. P. Vladimircinceva *Поэтика Дневника писателя Ф. М. Достоевского: этнографическое впечатление и авторская мысль* (1998)⁴ a v roce 2011 vydanou monografii *Дневник писателя Ф. М. Достоевского (1876–1877)*⁵ N. A. Tarasovové.

Ze zahraniční sekundární literatury o Dostojevském a jeho *Deníku spisovatele* je vhodné uvést tři stěžejní monografie: první důležitou prací o *Deníku spisovatele* je monografie *Достоевский-человек, писатель и мифы* s podtitulem *Достоевский и его Дневник писателя*⁶ publikovaná v Austrálii již v roce 1971. Dmitrij Grišin se *Deníku spisovatele* věnuje z hlediska tematického (například zločin, sebevražda, ženská otázka, židovství aj.) a z hlediska žánru (žánry publicistické a umělecké, žánry tzv. umělecké publicistiky, žánry literární kritiky, vzpomínky), přičemž neopomíjí ani jazykovou stránku Dostojevského *Deníku*. Tato monografie je považována za jeden z prvních pokusů o holistický přístup k *Deníku spisovatele*. Na počátku 80. let vychází monografie *The Boundaries of Genre: Dostoyevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia* (1981)⁷, v níž její autor, americký vědec Gary Saul Morson, zkoumal problematiku žánrových hranic. Poslední monografie *Dziennik pisarza Fiodora Dostojewskiego. Próba monografii* (2000)⁸, jejíž autorkou je profesorka ruské literatury Anna Kościołek, pochází z polského prostředí. Na *Deník spisovatele* nahlíží z tematicko-filozofického hlediska, analyzuje ideu krásy, problematiku tzv. nahodilé rodiny nebo ruského lidu.

2 Lze doplnit, že Igor Volgin (*1942), v ruském prostředí uznávaný dostojevskolog, spisovatel a historik, jakožto předseda Fondu Dostojevského každoročně pořádá konferenci věnovanou životu a tvorbě F. M. Dostojevského.

3 Viz ВОЛГИН, И.: *Достоевский-журналист. Дневник писателя и русская общественность*. Москва: Издательство Московского университета, 1982. 75 s.

4 Viz ВЛАДИМИРЦЕВ, В. П.: *Поэтика Дневника писателя Ф. М. Достоевского: этнографическое впечатление и авторская мысль*. Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1998. 83 s. ISBN 978-57-43007-14-1.

5 Viz ТАРАСОВА, Н. А.: *Дневник писателя Ф. М. Достоевского (1876–1877). Критика текста. Монография*. Москва: Квадрига, 2011. 390 s. ISBN 978-5-91791-061-1.

6 Viz ГРИШИН, Д.: *Достоевский-человек, писатель и мифы. Достоевский и его Дневник писателя*. Австралия: Мельбурн, 1971. 369 s.

7 Viz MORSON, G. S.: *The Boundaries of Genre: Dostoyevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia*. Austin: University of Texas Press, 1981. 219 s.

8 Viz KOŚCIOŁEK, A.: *Dziennik pisarza Fiodora Dostojewskiego. Próba monografii*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2000. 191 s. ISBN 978-83-231-1155-3.

Řada studií o *Deníku spisovatele* se objevila ve sbornících *Достоевский: Материалы и исследования* (1974–2019)⁹, které v letech 1974–1996 editoval ruský dostojevskolog G. M. Fridlender a později, v letech 1996–2010 N. F. Budanovová. Obsahují studie A. V. Archipovové o genezi *Deníku spisovatele*, I. Volgina zejména o interakci Dostojevského a čtenářů, studie P. J. Fokina o komparaci deníku v tvorbě Dostojevského a Rozanova, E. A. Polocké o přesazích na úrovni motiviky, R. N. Poddubné o malé nebo tzv. drobné epice (termín J. Hrabáka) v *Deníku spisovatele* a další, jedná se však o dílčí studie.

V českém prostředí se *Deníku spisovatele* věnuje literární vědec, slavista a komparatista Ivo Pospíšil, jenž ve srovnávacích studiích *Žánr jako bezprostřední výraz autorovy osobnosti. Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Šlěpěje J. Demla*¹⁰ a *Žánr a osobnost (Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Šlěpěje J. Demla)*¹¹ rozvíjí aspekt genologicko-komparativní. Ze slovenských výzkumů je vhodné zmínit monografii dostojevskologa Andreje Červeňáka *Tajomstvo Dostojevského* (1991), ve které autor prostřednictvím esteticko-antropologické koncepce nahlíží zejména na Dostojevského beletristickou tvorbu, přičemž neopomíná ani díla, která se stala součástí *Deníku spisovatele*, o *Deníku* jako celku se však autor zmiňuje pouze okrajově.

Je zřejmé, že na Dostojevského *Deník spisovatele* autoři nahlíží z různých aspektů, v této mozaice monografií a dílčích studiích doposud chybí monografická práce, která má genologicko-komparativní základ a zohledňovala by srovnání v rámci dalších slovanských literatur, protože zejména žánrový přístup k *Deníku spisovatele* má největší potenciál nahlížet na *Deník spisovatele* jako na celek. I tato absence se stala motivací pro vznik této monografie, se kterou se čtenář u příležitosti dvoustého výročí narození F. M. Dostojevského setkává.

9 V rámci edice *Достоевский: Материалы и исследования* vyšlo v letech 1974–2019 celkem 22 sborníků.

10 Viz POSPÍŠIL, I.: *Žánr jako bezprostřední výraz autorovy osobnosti. Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Šlěpěje J. Demla*. In: *Slovenská literatúra*. 1990, č. 4, s. 338–349.

11 Viz POSPÍŠIL, I.: *Žánr a osobnost (Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Šlěpěje J. Demla)*. In: POSPÍŠIL, I.: *Genologie a proměny literatury*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1998, s. 106–115.

4 POETIKA DOSTOJEVSKÉHO DENÍKU SPISOVATELE

Autobiografické žánry zaujímají mezi literárními žánry zvláštní místo, protože se většina z nich nachází na pomezí; na pomezí beletrie a dokumentární literatury, písemnictví krásného a věcného, fikce a nefikce, fiction a non-fiction. Svým charakterem tak vytvářejí skupinu tzv. pomezních žánrů, k nimž patří především deník, memoáry, esej a dopis. Převládající umělecké prvky, obraznost, lyrizace, expresivnost či emocionalita výrazu posouvají tyto žánry více k beletrii; když se však jejich dominantou stanou publicistické prvky, dokumentárnost a kontext doby, uvedené žánry se svým charakterem přibližují k věcné literatuře.

V souvislosti se vznikem autobiografických žánrů vyslovil ruský literární vědec a dostojevskolog Boris Bursov (1905–1997) zajímavou myšlenku: „*Neobyčejný člověk má zřejmě vždy potřebu vyprávět o sobě, neboť cítí svůj význam. Tak vzniká autobiografický žánr.*“¹ Vznik autobiografických žánrů Bursov ztotožnil s potřebou výjimečných lidí zanechat po sobě památku, která by se stala svědectvím o jejich životě. Uvědomění si svého významu způsobí, že si spisovatelé, filozofové, myslitelé nebo vědci začnou zaznamenávat své vzpomínky a uchovávat korespondenci. Z pohledu dneška však musíme konstatovat, že napsat a publikovat deník nebo vzpomínky může již téměř každý² a nemusí být přítom ani spisovatelem; tím se ve srovnání například s 19. stoletím hodnota tvůrčí činnosti bohužel snížila.

1 BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 11.

2 Příkladem uvádíme tato díla: MADAM CAMILLA.: *Tajný deník. Otevřená zpověď luxusní prostitutky*. Praha: XYZ, 2011. 366 s. ISBN 978-80-7388-468-0; NACHTIGALLOVÁ, L.: *Deník fejsbukové matky*. Praha: Omega, 2016. 160 s. ISBN 978-80-7390-428-9; NACHTIGALLOVÁ, L.: *Deník fejsbukové matky pokračuje*. Praha: Omega, 2017. 208 s. ISBN 978-80-7390-356-5; NACHTIGALLOVÁ, L.: *Deník fejsbukové matky (ne)končí*. Praha: Omega, 2018. 328 s. ISBN 978-80-2642-244-0 a další.